

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ

«ЗАТВЕРДЖЕНО»

решенням Вченої ради факультету соціології
Протокол № 5 від 24 листопада 2021 року

Декан факультету соціології

Валентина ЧЕПАК

ПРОГРАМА КОМПЛЕКСНОГО ПІДСУМКОВОГО ІСПИТУ

**зі спеціальності 054 Соціологія
освітнього ступеня магістр
освітньої програми «Соціологія»**

КИЇВ – 2021

ЗМІСТ

1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ	3
2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ	3
3. ЗМІСТ КОМПЛЕКСНОГО ПІДСУМКОВОГО ІСПИТУ	4
Обов'язкові навчальні дисципліни	4
1. Новітні методи аналізу даних в соціології	4
2. <i>Методика викладання соціології у вищій школі .....</i>	<i>5</i>
3. <i>Методологія дослідження соціальних нерівностей .....</i>	<i>6</i>
4. <i>Педагогіка вищої школи та педагогічна майстерність викладача .....</i>	<i>8</i>
5. <i>Методи аналізу нечислових даних в соціології .....</i>	<i>9</i>
6. <i>Дизайн дослідження .....</i>	<i>10</i>
7. <i>Мережевий підхід в соціології .....</i>	<i>11</i>
Дисципліни вільного вибору студента. Блок «Методи емпіричних соціологічних досліджень»	12
8. <i>Аналіз емпіричних даних в середовищі R .....</i>	<i>12</i>
9. <i>Теорія та методи аналізу причинності в соціології .....</i>	<i>13</i>
10. <i>Моделювання та прогнозування соціальних процесів .....</i>	<i>14</i>
4. ПРИКЛАД ВИКОНАННЯ ТВОРЧОГО ЗАВДАННЯ ДЛЯ ІСПИТУ ЗА ОС МАГІСТР	15

1. Загальні положення

Комплексний підсумковий іспит для студентів магістратури є важливою складовою навчально-виховного процесу і призначений для об'єктивного оцінювання рівня набутих під час навчання знань, умінь і навичок майбутньої фахової діяльності. Він дозволяє визначити не лише рівень фахової підготовки майбутніх спеціалістів, а й зафіксувати слабкі місця в підготовці студентів зі спеціальності «Соціологія»

2. Організаційно-методичні рекомендації

Комплексний підсумковий іспит передбачає перевірку теоретичних знань, практичних умінь і навичок, набутих студентами освітнього рівня «магістр» протягом навчання з предметів, засвоєння яких дозволяє скласти системне уявлення про сучасну соціологічну науку та закласти основу для подальшого вдосконалення фахової підготовки соціологів.

На іспиті підтверджується опанування студентами програмних результатів навчання за освітньою програмою «Соціологія»:

ПРН1 Застосовувати набуті знання на практиці, бути відкритим до застосування знань з урахуванням практичних ситуацій

ПРН4 Демонструвати навички індивідуальної та командної роботи у процесі вирішення фахових завдань

ПРН8 Застосовувати новітні соціологічні теорії та методи аналізу соціальних явищ та процесів

ПРН12 Демонструвати здатність діяти соціально відповідально на основі принципів професійної етики соціолога

ПРН14 Виявляти, діагностувати та інтерпретувати актуальні проблеми соціуму на національному та міжнародному рівнях

ПРН15 Планувати та ефективно використовувати час, працювати самостійно, систематично підвищувати свій професійний рівень шляхом самоосвіти

ПРН16 Зіставляти соціокультурні відмінності та соціальні нерівності; причини їхнього виникнення та наслідки для розвитку соціуму

ПРН 17 Використовувати новітні методи збору та аналізу соціологічної інформації для вирішення практичних завдань

ПРН19 Здійснювати соціологічний аналіз актуальних суспільно-політичних, економічних і культурних подій, процесів та явищ сучасності

ПРН22 Здійснювати критичний аналіз закономірностей соціального, політичного, економічного і духовного життя сучасного суспільства

Кожний студент під час проведення іспиту отримує індивідуальний екзаменаційний білет, який складається із двох частин.

1. Перша частина є тестом, який включає закриті запитання з можливістю вибору одного варіанту відповіді.

2. Друга частина містить проблемне відкрите питання, в якому пропонується розглянути конкретне соціальне явище (або процес) і надати розгорнуту відповідь за такою логічною схемою:

1. визначити декілька понять, пов'язаних із зазначеним соціальним явищем/процесом та провести їх теоретичну інтерпретацію;
2. обґрунтувати вибір теоретичного підходу до аналізу зазначеного явища/процесу;
3. сформулювати 1-2 гіпотези щодо дослідження проявів та/або зв'язків даного явища/процесу з іншими явищами/процесами у рамках цього підходу;
4. визначити і обґрунтувати методи перевірки цих гіпотез;
5. охарактеризувати прояви даного явища/процесу в сучасному українському суспільстві.

За виконання першої частини студент може отримати не більше за 50 балів. За виконання другої частини студент може отримати не більше ніж 50 балів. Загальна кількість балів, яку студент може отримати на іспиті, складає 100 балів. Якщо студент набрав за іспит менше за 60 балів, це є підставною для отримання незадовільної оцінки за іспит.

Іспит проводиться у письмовій формі. Залежно від епідеміологічної ситуації, іспит може бути проведений у дистанційній (онлайн) формі.

Оцінка за екзаменаційну роботу виставляється комісією колегіально, затверджується підписами голови екзаменаційної комісії та членів комісії й оприлюднюється на наступний день після написання комплексного іспиту за фахом.

3. Зміст комплексного підсумкового іспиту **Обов'язкові навчальні дисципліни**

1. Новітні методи аналізу даних в соціології

Модель множинної лінійної регресії. Використання номінальних змінних у якості факторів (незалежних змінних) в моделі лінійної регресії. Фіктивні (dummy) змінні: створення, інтерпретація. Модель бінарної логістичної регресії: загальний вигляд рівняння, інтерпретація коефіцієнтів регресії, порівняння впливу окремих факторів, оцінка відповідності моделі емпіричним даним. Аналіз багатовимірних таблиць. Модель логлінійного аналізу: основні етапи, модель незалежності, насичена модель, оцінка відповідності моделі емпіричним даним, ефекти та їх інтерпретація, ієрархічність. Розвідувальне та підтверджуюче використання логлінійного аналізу. Експлораторний (розвідувальний) лінійний факторний аналіз: основні задачі, поняття, етапи, методи. Використання

конфірматорного (підтверджуючого) факторного аналізу для побудови економних вимірjuвальних моделей: основні етапи та критерії оцінювання відповідності.

Ключові поняття: фіктивна змінна, логіт (logit), відповідність моделі, експлораторний (розвідувальний) аналіз, конфірматорний (підтверджуючий) аналіз, ефект впливу, ефект взаємодії.

Література

1. Паніотто В.І. Статистичний аналіз соціологічних даних / В.І. Паніотто, В.С. Максименко, Н.М.Харченко – К.:Наукова думка, 2004.
2. Д.Крамер Математическая обработка данных в социальных науках: современные методы .- М: Издательский центр "Академия", 2007. - 288 с. Режим доступа: <http://www.soc.univ.kiev.ua/uk/library/matematicheskaya-obrabotka-dannyh-v-socialnyh-naukah-sovremennye-metody>
3. D.Knoke, P.Burke Log-Linear Models.- SAGE, 1980.- 80 pp.
4. Knoke D., Bohrnstedt W., Mee A. Statistics for Social Data Analysis.- F.E.Peacock Publishers.- 2002
5. Ким Дж.-О., Мьюллер Ч.У., Клекка У.Р. Факторный, дискриминантный и кластерный анализ.- М.: Финансы и статистика, 1989
6. Наследов А. SPSS 15: профессиональный статистический анализ данных/ А. Наследов. – СПб.:Питер, 2008.

2. Методика викладання соціології у вищій школі

Зміна парадигми освіти: основні проблеми сучасної освіти та шляхи їх подолання. Перехід від викладання до навчання як нова парадигма вищої освіти. Студент-центрована освіта: сутність, принципи, можливості реалізації у навчальному процесі. Гендерна чутливість в аудиторії. Досвід гендерночутливих навчальних матеріалів. Недискримінаційна мова і прихований навчальний план. Застосування групових та індивідуальних методик у викладанні соціологічних дисциплін, активізації роботи аудиторії, критерії їх підбору. Методики проектної роботи, висловлення думки, дискусії. Піраміда засвоєння знань. Таксономія освітніх цілей за Девідом Блумом. Технічні засоби та візуалізація навчального матеріалу. Стили навчання за методикою Колба та їх врахування у викладанні соціології. Запобігання плагіату в студентських роботах. Методи оцінювання різних видів робіт.

Ключові поняття: парадигми освіти, піраміда засвоєння знань, студент-центрована освіта, прихований навчальний план, групові методики викладання, індивідуальні методики викладання, таксономія освітніх цілей, гендерна чутливість в освіті, технічні засоби у викладанні, стилі навчання.

Література

1. Сорока Ю., Плахотнік О., Марценюк Т., Малес Л. Смыслові перспективи навчання / вивчення соціології: студентоцентрована освіта // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - № 3, 2014. – С.185-203.
2. Социология в аудитории: искусство коммуникации: Научно-методическое пособие для преподавателей. – Х.: Изд. Центр ХНУ им. В.Н.Каразина, 2004.
3. Социология в аудитории: искусство преподавания. Сб. научно-методических материалов. – Х.: Изд. Центр ХНУ им. В.Н.Каразина, 2003.
4. Yiannis Gabriel Against the Tyranny of PowerPoint // Technology-in-use and technology abuse. Organization Studies, 2008. 29(2): 255-276.
5. Гендер для медій / Маєрчик, Марія та Плахотнік, Ольга. ред.. К. : Критика, 2017.
6. Малес Л. Фотография в социологических дисциплинах. Методический аспект // Визуальная антропология: новые взгляды на социальную реальность: Сб.науч.ст. / Под ред. Е. Ярской-Смирновой, П.Романова, В.Круткина. – Саратов: Научная книга, 2006. – С. 168-182. Режим доступа: http://www.zaharov.znautvse.com/articles/males_01.htm
7. Методична скарбничка // Спільна історія. Діалог культур. Навчальний посібник. – Львів ЗУКЦ, 2013.

3. Методологія дослідження соціальних нерівностей

Соціологічне поняття соціальної нерівності, нерівність результатів та нерівність можливостей. Соціальна ціна надмірних нерівностей. Концепція нерівностей людського існування (Г.Тьорборн). Особливості *group-centered*, *process-centered* та *system-centered* варіантів інтерсекційної методології. Концептуальні засади і теоретичні блоки методологічного підходу «спроможності» (*Capability approach*) А.Сен, Абсолютна та відносна монетарна бідність, причини, міжнародні індикатори (індекс Джині, коефіцієнт Пальма), методики вимірювання. Деприваційна та суб'єктивна бідність: поняття, немонетарні критерії бідності, методики вимірювання. Нерівність за багатством, основні виміри, методики вивчення. Нерівності в якості життя та добробуті: відмінності об'єктивних та суб'єктивних методологій. Концептуальні виміри та індикатори добробуту \ якості життя за методологією Європейського соціального дослідження (ESS). Суб'єктивний індекс «гідного суспільства» (*Decent society*): вимірювання за методологією ESS. Міжнародні класифікатори статусу зайнятості, професії, освіти. Новітня британська модель соціальних класів (М.Севедж). Тенденції прояву соціальних нерівностей в Україні та у глобальному світі.

Ключові поняття: соціальна нерівність, прихована нерівність, нерівність результатів, нерівність можливостей, комплексність нерівностей, нерівність людського існування, простір спроможності, інтерсекційність, монетарна

абсолютна та відносна бідність, деприваційна бідність, суб'єктивна бідність, багатство індивідуальне, якість життя, нерівність добробуту, суб'єктивний добробут, соціальні класи, гідне суспільство

Література:

1. Малиш Л. Принципи та правила вимірювання структурних нерівностей у соціології. – Київ : НаУКМА, 2019. – С. 40-55, 99 - 296. - https://i-soc.com.ua/assets/files/journal/specrada/dis_malysh.pdf
2. *Методика комплексної оцінки бідності | від 18.05.2017 № 827/403/507/113/232 - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0728-17>
3. Симончук, О. Соціальні класи в сучасних суспільствах: евристичний потенціал класового аналізу. Київ: Інститут соціології НАН України, 2018. – С. 17 – 162. - <http://simonchuk.kiev.ua/wp-content/uploads/2020/02/2018-Book-Simonchuk-ukr1.pdf>
4. Соціальні нерівності: сприйняття українським суспільством (Заключний звіт) \ Бакіров В., Куценко О., Сокурянська (ред.). – Харків: Соціологічна асоціація України, 2018. – с. 3-5, 14-16. - http://sau.in.ua/app/uploads/2019/07/ZVIT_SOCZIALNI-NERIVNOSTI_2018_.pdf
5. Стіглиц Дж. Ціна нерівності. Як теперішнє поділене суспільство загрожує нашому майбутньому \ Пер.з англ. – К.: вид-во «ТЕМПОРА», 2017. – С.12-15, 68-85. АБО: Стиглиц Дж. Цена неравенства. Чем расслоение общества грозит нашему будущему \ Пер. с англ. - Москва; Эксмо 2015. – С.12-16, 48-68. - <http://www.library.fa.ru/files/Stiglitz-prize.pdf>
6. Abigail McKnight, Pedro Mendes Loureiro, Polly Vizard (2018) Multidimensional Inequality Framework \ Atlantic Fellows. – Pp. 3-4, 6-14. - <http://sticerd.lse.ac.uk/inequality/the-framework/media/mif-framework.pdf>
7. Hae Yeon Choo, Myra Marx Ferree. Practicing Intersectionality in Sociological Research: A Critical Analysis of Inclusions, Interactions, and Institutions in the Study of Inequalities \ Sociological Theory. - 28:2 - American Sociological Association June, 2010. – Pp.129 -147. <https://pdfs.semanticscholar.org/701c/4d2cb3be0fbecaf0e317ae8350a22619225a.pdf>
8. Measuring And Reporting On Europeans' Wellbeing: Findings From The European Social Survey \ ESS. - <http://esswellbeingmatters.org/data/index.html> ; <http://esswellbeingmatters.org/drivers/index.html>
9. Mike Savage Social Class in the 21st Century. - Pelican Publisher, 2015. – 462 p. - https://books.google.com.ua/books/about/Social_Class_in_the_21st_Century.html

?id=TE3ZCQAAQBAJ&printsec=frontcover&source=kp_read_button&hl=en&r
edir_esc=y#v=onepage&q&f=false

10. Therborn, Göran The Killing Fields of Inequality. - Wiley, 2013. – pp.101-180.

4. Педагогіка вищої школи та педагогічна майстерність викладача

Об'єкт і предмет педагогіки вищої школи. Мета, завдання, функції педагогіки вищої школи. Закони, закономірності, принципи вищої освіти. Дидактика як складова педагогіки вищої школи, її завдання.

Структура і функції навчального процесу. Принципи навчання. Форми організації навчального процесу. Види навчальних занять. Самостійна робота студентів: основні види, рівні. Науково-дослідна робота студентів, її основні форми. Методи навчання. Дидактичні засоби навчання, їх класифікація.

Сутність професійно-педагогічної діяльності викладача, її зміст та структура. Специфіка мети, об'єкта, суб'єкта, засобів і результату педагогічної діяльності. Поняття про педагогічну майстерність та її значення для становлення викладача-професіонала. Структура педагогічної майстерності: гуманістична спрямованість, професійна компетентність, педагогічні здібності, педагогічна техніка. Формування індивідуального стилю педагогічної діяльності.

Ключові поняття: освіта, навчання, розвиток, формування особистості, методи навчання, дидактика, педагогічна майстерність, педагогічна техніка.

Література

1. Горбач А.Н., Ковалева И.Д., Редько О.А., Сорока Ю.Г. Нетрадиционные методы преподавания социологии. Учеб. пособие. – Харьков, 2001.
2. Марушкевич А.А., Спіцин Є.С. Педагогіка вищої школи: підручник. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2015. –С.136-219.
3. Методична скарбничка // Спільна історія. Діалог культур. Навчальний посібник. – Львів ЗУКЦ, 2013.
4. Педагогіка вищої школи: хрестоматія / В.А.Бугров, А.А. Марушкевич, Є. С. Спіцин – К. : ВПЦ «Київський університет», 2016. – С.120-149.
5. Артемова Л. В. Педагогіка і методика вищої школи : навч.- метод. посіб. для студ. ВНЗ / Л. В. Артемова. – К.: Кондор, 2012.
6. Брюховецька О. В. Педагогічна майстерність викладача вищої школи: навч.- метод. комплекс / О. В. Брюховецька, О. С. Снісаренко; АПН України, Ун-т менедж. освіти. – К., 2009. – 56 с.
7. Головка Н. Самостійна робота як складова навчального процесу у вищій школі // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. (Педагогіка). -№2(2) .-2015. – С.19-21

8. Педагогічна майстерність: Підручник / І.А.Зязюн, Л.В.Крамущенко, І.Ф.Кривонос та ін.; За ред. І.А.Зязюна. – 2-е вид., допов. і переробл. - К.:Вища школа, 2004. – С. 10-41; 186-203.
9. Krathwohl David A revision of Bloom's taxonomy: an overview // Theory into practice. Volume 41. № 4, Autumn 2002. – P. 212-264.

5. Методи аналізу нечислових даних в соціології

Аналітичні стратегії роботи з соціологічними даними. Типи даних. Теоретико-методологічні засади методів аналізу нечислових даних і пізнавальні стратегії соціології. Змінні, випадки, типологія, ідеографічний і номотетичний типи пояснення. «Розуміюча» соціологія. Якісний дизайн соціологічних досліджень. Сучасні методи аналізу нечислових даних. Підходи до аналізу нечислових даних у соціології. Тексти та візуальні об'єкти. Етика роботи з нечисловими даними. Планування аналізу нечислових даних і вибір методів відповідно до завдань та об'єкту дослідження. Процедури обробки та аналізу нечислових даних. Етапи роботи з нечисловими даними. Програмне забезпечення при аналізі нечислових даних. Аналітична індукція та метод «обґрунтованої теорії». Наративний, конверсаційний, семіотичний та контент-аналіз. Історичний та критичний дискурс-аналіз. Аналіз випадку. Етнографічний метод. Біографічний метод. Феноменологічний аналіз. Аналіз малюнків, фото та відео матеріалів. Якісний порівняльний аналіз та інтелектуальний аналіз тексту. Інтерпретація нечислових даних та підготовка звіту.

Ключові поняття: нечислові дані, булевий (логічний) тип даних, якісний дизайн дослідження, аналітична індукція, «обґрунтована теорія», семіотика, герменевтика, кодування, «щільний опис» даних, тріангуляція, верифікація, таксономія, наративний аналіз, конверсаційний аналіз, дискурс-аналіз, case study, якісний компаративний аналіз, інтелектуальний аналіз тексту (text mining).

Література

1. Day, Ian. Qualitative Data Analysis. A user-friendly guide for social scientists. Routledge, 2005. Режим доступу: <http://www.soc.univ.kiev.ua/uk/library/qualitative-data-analysis-user-friendly-guide-social-scientists>
2. Qualitative data analysis: a methods sourcebook / Matthew B. Miles, A. Michael Huberman, Johnny Saldaña. Third edition. SAGE publications, 2014. (Part 1, Part 2, Part 3)
3. Тичер С., Мейер М., Водак Р., Ветер Е. Методы анализа текста и дискурса / Пер. с англ. – Х.: Изд-во Гуманитарный центр, 2009.
4. Якісні дослідження в соціологічних практиках: Навчальний посібник / За ред. Н.Костенко, Л.Скокової. – К.: Інститут соціології НАНУ, 2009. (Лекція

- 3, 5) <https://sociology.knu.ua/uk/library/yakisni-doslidzhennya-v-socoilogichnih-praktikah-navchalniy-posibnik-za-red-nkostenko>
5. Дембіцький С. «Обґрунтована теорія»: стратегія збирання та аналізу якісних даних за теоретичної валідації // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2010. – №. 2. – С. 64-83.
  6. Савельєв Ю. Б. Аналіз порівняльний у соціології // Велика українська енциклопедія, 2019. (Оприлюднено: 06.09.2019) [https://vue.gov.ua/Аналіз порівняльний у соціології](https://vue.gov.ua/Аналіз_порівняльний_у_соціології)

6. Дизайн дослідження

Структура процесу дослідження, типи дизайну та дослідницькі стратегії. Епістемологічні парадигми і типи пояснень. Сутність і етапи процесу наукового дослідження. Показники якості соціологічного дослідження. Елементи програми соціологічного дослідження. Дослідницький дизайн при підготовці програми дослідження. Етичні вимоги при плануванні та проведенні соціологічного дослідження. Класифікація типів дизайну у соціологічних дослідженнях. Надійність, зовнішня, конструктна та внутрішня валідність у експериментальному, кількісному та якісному дизайні дослідження. Обґрунтування вибору експериментального або неекспериментального дизайну дослідження. Виявлення причино-наслідкових зв'язків з використанням експериментального, квазіекспериментального та наглядного (observational) дизайну у соціологічних дослідженнях. Відмінності основних експериментальних дизайнів (планів). Експериментальні (факторіальні) опитування. Методи формування вибірки, збору і аналізу даних у кількісному, якісному та змішаному дизайні дослідження. Крос-секційний, лонгітюдний дизайн дослідження і когортний аналіз.

Ключові поняття: проект (програма) дослідження, дизайн дослідження, ідеографічні і номотетичні дослідження, причино-наслідковий зв'язок, необхідні і достатні причини, ендогенність, експеримент, квазі-експеримент, рандомізація, конструктна валідність, зовнішня валідність, внутрішня валідність, надійність, кількісний дизайн, якісний дизайн, змішаний дизайн, наглядний (кореляційний) дизайн, аналіз випадку (case study), панельні дослідження, когортний аналіз, «природній експеримент», дизайн Соломона, факторіальний дизайн, експериментальні опитування.

Література

1. Babbie E. *The practice of social research*. 14th Edition, International Edition. – Wadsworth, Cengage Learning, 2016. (Part 1, Part 2, Part 3)

2. Creswell J. W., Creswell J. D. *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. 5th Edition. – Sage publications, 2018. (Part 1, Part 2)
3. Auspurg K., Hinz T. *Factorial survey experiments*. – Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2015. <https://sociology.knu.ua/uk/library/factorial-survey-experiments>
4. Trochim W., Donnelly J. P., Arora K. *Research methods: The essential knowledge base*. – Second Edition. – CENAGE Learning, 2016. (Part 1, Part 4) <https://conjointly.com/kb/>
5. Савельев Ю. Б. Когортный анализ и проблема разграничения компонентов социальных изменений: метод линейной декомпозиции тренда // Социологические исследования. – 2015. – № 10. – С. 130–135.
6. Savelyev Y. Decomposition of value change in European societies in 1995–2008: Test of modernization model and socialization hypothesis // Sociología. – 2016. – Т. 48. – №. 3. – С. 267-289.

7. Мережевий підхід в соціології

Аналіз соціальних мереж у дослідженні соціальних процесів. Теоретичні і методологічні засади вивчення соціальних мереж. Теорія графів. Типи мереж. Основні характеристики та математичні показники соціальних мереж. Транзитивність і кластеризація. Міри центральності в аналізі соціальних мереж. Застосування мережевого аналізу у соціологічних дослідженнях. Дизайн дослідження, збір та обробка даних в аналізі соціальних мереж. Стратегії формування вибірки у мережевому аналізі. Формати мережевих даних. Методи аналізу соціальних мереж. Аналіз соціальних мереж у програмному середовищі UCINET, Pajek, Gephi, R.

Ключові поняття та терміни: вершини, ребра, матриця суміжності, матриця інцидентності, списки пар, списки суміжності, розподіл ступеня вершини, випадкові графи, «теорія малого світу», направлені та ненаправлені мережі, сила зв'язку, одно- та дво-модальні мережі, егоцентричні мережі, діаметр та щільність мережі, транзитивність, коефіцієнти локальної і глобальної кластеризації, міри центральності, генератори імен, генератори позицій, інтерпретатори імен.

Література

1. Borgatti S., Everett M., Johnson J. *Analyzing Social Networks*. London: SAGE, 2013.
2. Wasserman S., Faust K. *Social Network Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994. <http://www.soc.univ.kiev.ua/uk/library/social-network-analysis-methods-and-applications>

3. de Nooy W., Mrvar A., Batagelj V. Exploratory social network analysis with Pajek. – 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
4. Люк Д.А. Анализ сетей (графов) в среде R. Руководство пользователя. М.: ДМК Пресс, 2017.
5. Горбачик А., Жулькевська О. Мережевий підхід до вивчення структури українського парламенту // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2006. - № 3. - с. 161-181.
6. Жулькевська О.В. Специфіка застосування мережевого аналізу в соціології: дисертація канд. соціол. наук: 22.00.02. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2003.
7. Knoke D., Yang, S. Social network analysis (Vol. 154). London: SAGE, 2008.
8. Scott J. Social network analysis. 4th edition. London: Sage, 2017.
9. Models and Methods in Social Network Analysis. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Дисципліни вільного вибору студента. Блок «Методи емпіричних соціологічних досліджень»

8. Аналіз емпіричних даних в середовищі R

R та Rstudio: поява, призначення та принцип роботи, структура вікон та додаткові пакети. Типи даних у R, відмінності та властивості: прості типи, вектори, матриці, списки та data.frame. Операції з даними: доступ, обчислення. Умови та цикли. Створення функцій. Властивості матриць, списків та data.frame. Імпорт та експорт даних.

Статистичні обчислення у R: середнє, медіана, квантилі, квартилі, дисперсія, кореляція та ін. Побудова графіків та діаграм у R. Статистичні критерії та моделі лінійної регресії.

Ключові поняття та терміни: статистичні критерії, типи змінних, масив даних, статистичний аналіз.

Література

1. Гнатюк В., Вступ до R на прикладах — Харків, ХНЕУ, 2010, 107 с. <http://www.soc.univ.kiev.ua/uk/library/vstup-do-r-na-prikladah>
2. The R Project for Statistical Computing <http://www.r-project.org/index.html>
3. Мастицкий С.Э., Шитиков В.К. Статистический анализ и визуализация данных с помощью R.- Хайдельберг – Лондон – Тольятти: Электронная книга, адрес доступа: <http://r-analytics.blogspot.com>, 2014. - 401 с.
4. Maindonald J.H. Using R for Data Analysis and Graphics. Introduction. Code and Commentary- Sydney, Australian National University, 2008, 96h

5. Yosef Cohen and Jeremiah Y. Cohen (2008). *Statistics and Data with R*, John Wiley & Sons Ltd, The Atrium, Southern Gate, Chichester, ISBN 978-0-470-75805-2
6. Зарядов И.С. Введение в статистический пакет R: типы переменных, структуры данных, чтение и запись информации, графика.- М: изд-во Российского университета дружбы народов, 2010. - 207 с.
7. Шипунов А.Б., Балдин Е.М., Волкова П.А., Коробейников А.И., Назарова С. А., Петров С.В., Суфиянов В.Г. Наглядная статистика. Используем R! -- М.: ДМК Пресс, 2012. -- 298 с.: ил. -- ISBN 978-5-94074-785-828-1

9. Теорія та методи аналізу причинності в соціології

Каузальний та телеологічний підходи до визначення причинності. Можливості експериментального та квазіекспериментального дизайну емпіричного дослідження для вивчення причинних впливів. Визначення каузальної причинності за П.Лазарсфельдом. Причинні діаграми. Вивчення причинних впливів в рамках аналізу кореляцій та коваріацій. Системи лінійних структурних рівнянь як інструмент емпіричного вивчення причинних впливів. Екзогенні та ендогенні змінні. Штучна кореляція. Вимірювальні моделі та шляхові діаграми. Прямий, опосередкований та загальний впливи однієї змінної на іншу. Основні етапи побудови та аналізу моделі, що ґрунтується на структурних лінійних рівняннях.

Ключові поняття та терміни: каузальна причинність, телеологічна причинність, причинні діаграми, моделі лінійних структурних рівнянь

Література.

1. Davis J.A. *The logic of causal order*. - SAGE, 1985.- 71 pp.
2. Горбачик А.П., Лизогуб І.Ю. Ідея причинності в соціології // Вісник Київського університету. Соціологія, психологія, педагогіка. Вип. 2, Київ, 1996
3. Д.Хейс *Причинный анализ в статистических исследованиях*. - М.: Финансы и статистика, 1985. – 255 с.
4. Д.Крамер *Математическая обработка данных в социальных науках: современные методы*. - М: Издательский центр "Академия", 2007. - 288 с.
5. И.Ф.Девятко. «Вспомогательные теории измерения» в американской эмпирической социологии. // *Социологические исследования*. № 9, 1990.- с.118-126.
6. Козьмина А.В. *Методологические предпосылки последовательного использования каузальной и телеологической причинности* // *Социология* 4М, 2005.- с. 5-28

10. Моделювання та прогнозування соціальних процесів

Моделі та їх класифікація. Моделі сегрегації та розселення: Шеллінга, Кристаллера, Ципфа та Льюша. Моделі агрегації: модель Грановеттера, модель овацій. Клітинні автомати та гра «Життя». Моделі прийняття групових рішень: модель Дельфів, теорема Ерроу, модель Кондорсе, парадокс Кондорсе, метод Шульце, метод Борда, медіана Кемені, тактичне голосування. Модель розподілу ресурсів: задача розділення торта.

Теорія ігор. Нормальна та розгорнута форма. Дилема в'язня. Стратегії у іграх. Строге та слабке домінування. Рівновага Неша. Модель Курно та Хотеллінга-Даунса. Рівновага Неша на підіграх.

Ключові поняття та терміни: моделювання, сегрегація, агрегація, клітинний автомат, групове рішення, дерево прийняття рішень, стратегія, рівновага Неша.

Література

1. Gabaix, X. Zipf's Laws for Cities: An Explanation, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 114, No. 3 (Aug., 1999), pp. 739-767
2. Schelling T. Dynamic models of segregation.-*Journal of Mathematical Sociology*.-1971, vol.1,pp 143-186
3. Бреер В.В. Модели толерантного порогового поведения.- *Проблемы управления* №1, 2016, с.11-20, URL: pu.mtas.ru/archive/Breer_116.pdf
4. Захаров А. В. Теория игр в общественных науках: учебник для вузов.- Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2015. - 304 с (с 11-46, 80-99) URL: <https://sociology.knu.ua/uk/library/teoriya-igr-v-obshchestvennyh-naukah-uchebnik-dlya-vuzov>
5. Малков С. Ю. 2004. Математическое моделирование исторической динамики: подходы и модели // *Моделирование социально-политической и экономической динамики* / Ред. М. Г. Дмитриев. — М.: РГСУ. — с. 76-188.
6. Сидоров М.В.-С. Навчально-методичний комплекс з дисципліни «Моделювання та прогнозування соціальних процесів» з використанням кредитно-модульної системи організації навчального процесу студентів за спеціальністю 054 «Соціологія» ОС «Магістр».- К.: Факультет соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2018. – 84 с.

4. Приклад виконання творчого завдання для іспиту за ОС магістр

Творче завдання з розробки аспектів методологічного розділу програми емпіричного дослідження за заданою темою, виконання якого оцінюється в 50 балів максимально і передбачає письмову творчу роботу студента за наступною логічною схемою:

1. визначити декілька понять, пов'язаних із зазначеним соціальним явищем/процесом та провести їх теоретичну інтерпретацію;
2. обґрунтувати вибір теоретичного підходу до аналізу зазначеного явища/процесу;
3. сформулювати 1-2 гіпотези щодо дослідження проявів та/або зв'язків даного явища/процесу з іншими явищами/процесами у рамках цього підходу;
4. визначити і обґрунтувати методи перевірки цих гіпотез;
5. охарактеризувати прояви даного явища/процесу в сучасному українському суспільстві.

Соціальна позиція

1) Визначити декілька понять, пов'язаних із зазначеним соціальним явищем/процесом та провести їх теоретичну інтерпретацію.

Поняття "соціальна позиція" - це аналітичний конструкт, що позначає місце, яке займає індивід (група, організація) в системі соціальних та культурних відносин; або - це сукупність сталих соціальних й культурних зв'язків, які утворюються між соціальними акторами в доступі до ресурсів соціального простору. Це - сталий у просторі та часі результат диференціації й локалізації соціальних акторів у просторі значущих в суспільстві ресурсів та соціальних відносин, які утворюються з приводу володіння та розпорядження ресурсами. Соціальні позиції обумовлюють спрямованість й можливість дій соціальних акторів, обумовлюють їх соціальний статус, впливають на їх габітус. Між тим, в свою чергу, габітус актора також впливає на його соціальну позицію: забезпечує її сталість, сприяє утворенню набору відповідних практик, стилів життя, які набувають габітуалізований характер. Однакову соціальну позицію можуть займати різні індивіди. В той же час, один індивід може займати різні соціальні позиції, що наближує інтерпретацію поняття позиції до поняття соціального статусу. Соціальні позиції можуть бути описані в категоріях відносин й ресурсів зайнятості, професії, хобі, сім'ї. У взаємодії соціальних позицій виокремлюються центральні та периферійні позиції, утворюється ієрархія позицій – як на індивідуальному, так і на організаційному й соціальному рівнях взаємодій.

2) Обґрунтувати вибір теоретичного підходу до аналізу зазначеного явища/процесу

Соціологічне поняття «соціальна позиція» отримало розвиток в теоріях соціального простору, соціальної стратифікації та мобільності, перш за все – в роботах П.Сорокіна та П.Бурдьє, а також в теорії соціальної системи Т.Парсонса та класового аналізу. Саме в роботах П.Сорокіна закладена теоретична інтерпретація поняття "соціальна позиція" у співвідношенні з поняттями ресурсів (або цінностей, які можуть бути застосовані для задоволення інтересів і потреб індивідів, груп, суспільства) та соціальної дистанції.

Змістовно близькі поняття «класової позиції», «ринкової позиції», «трудової позиції» розвинуті, зокрема, М.Вебером в концепції соціальних класів і статусів, а також сучасними послідовниками класового аналізу (Д.Локвуд, Дж.Голдторп, Е.О.Райт та інші). «Ринкова позиція» - це така соціальна позиція індивіда на ринку праці, власності та обміну ресурсами, яка визначає його конкурентоспроможність та забезпечує різні економічні та соціальні можливості індивідів, його життєві шанси. «Трудова позиція» - це соціальна позиція індивіда у відношеннях зайнятості в трудовому процесі, яка визначається функціональним характером розподілу праці.

В теоретичній інтерпретації поняття "соціальна позиція" отримали розвиток об'єктивні ресурсно-орієнтовані підходи (від П.Сорокіна), в межах яких пропонується визначати соціальну позицію через обсяг доступних ресурсів соціальних взаємодій; в інтерпретативно-реляційних підходах (від Р.Парка) розвинуті інтерпретації соціальної позиції у зв'язку з соціальними настановами - як місця індивіда в системі соціальних відносин близькості або упередження. Представники структурно-функціонального підходу (Т.Парсонс) визначають соціальну позицію як функціональне місце, яке індивід займає у відношенні до інших індивідів, груп, організацій, соціальної системи. Таке місце характеризується сукупністю прав та обов'язків індивіда, обсягом доступних ресурсів та привілеїв. В такій інтерпретації поняття соціальної позиції наближується до поняття соціального статусу.

В сучасній соціології тлумачення поняття соціальної позиції переважно розвивається в рамках синтетичних теоретичних підходів, які підкреслюють двоїстий характер соціального простору, взаємопов'язаність його об'єктивних та суб'єктивних проявів, позицій та габітусу (за термінологією П.Бурдьє). За таким підходом позиція актора у соціальному просторі емпірично визначається за показниками:

- обсягу доступних ресурсів в конкретному полі соціального простору,
- суб'єктивно визначеної акторами значущості (цінності) ресурсів та відповідних позицій,
- зв'язку позиції з іншими в просторі соціальних взаємодій,
- соціальної дистанції, яка віддаляє позицію від інших в конкретних полях соціального простору.

В залежності від цінності доступних акторам ресурсів (і, відповідно, практик й способів соціальних взаємодій) соціологи розрізняють позиції, більш притаманні аграрним, індустріальним або постіндустріальним суспільствам. Також розрізняють моделі позицій:

- *слаборесурсні* - обмежений доступ до усіх цінних в конкретному суспільстві ресурсів;

- *сильноресурсні* - акумулюють доступ до найбільш цінних ресурсів.

В розвитку суспільств проявляються наступні закономірності:

- чим більш високою є концентрація ресурсів у соціальному просторі, тим більш високою є соціальна напруженість в суспільстві,

- тим більш конфліктним стає сприйняття акторами "своїх" та "чужих" соціальних позицій, тим більш виразними є соціальні дії, спрямовані на зміну такої ситуації.

Взаємодії соціальних позицій (акторів, які їх посідають) утворюють різні моделі упорядкування соціального простору: від більш горизонтальних (егалітарних, конкурентних, ліберальних) до ієрархічних (елітаристських, олігархично-монополістичних, авторитарних). В сучасних суспільствах відбувається гіпердиференціація соціальних позицій; посилилась їх рухливість (пов'язана з збільшенням відкритості суспільств, здатності індивідів до свідомого вибору й досягнення бажаних позицій, горизонтальної та вертикальної мобільності).

3) Сформулювати 1-2 гіпотези щодо дослідження проявів та/або зв'язків даного явища/процесу з іншими явищами/процесами у рамках цього підходу.

Гіпотеза 1: в просторі сучасного українського суспільства переважають соціальні позиції, пов'язані з індустріальним та позаринковим характером соціальних відносин.

Гіпотеза 2: між поколіннями (полярними віковими групами) існує суттєва диференціація соціальних позицій індустріального та постіндустріального типів.

4) Визначити і обґрунтувати методи перевірки цих гіпотез.

Гіпотези можуть бути статистично перевірені на даних національних соціологічних опитувань. Необхідно операціоналізувати індустріальні та постіндустріальні соціальні позиції (в рамках одного із зазначених вище теоретичних підходів), обчислити відповідні індекси позицій, порівняти отримані значення індексів. Потрібно також здійснити порівняння значень індексів для полярних вікових груп. Під час порівняння необхідно контролювати вплив таких показників як освіта, місця проживання (велике місто / інші населені пункти), зайнятість, дохід.

5) Охарактеризувати прояви явища/процесу в сучасному (українському) суспільстві

Дослідження зв'язку соціальних позицій, їх впливу на соціальні практики, зв'язку між соціальними позиціями та цінностями й стилями життя в сучасній українській соціології здійснюються в межах вивчення соціальної стратифікації, класової та статусної структур суспільства (роботи С.Макеєва, О.Симончук, О.Оксамитної, О.Куценко, Н.Коваліско, С.Бабенко та ін.). Зокрема виявлено високоієрархічний характер взаємодії соціальних позицій (їх носіїв) в українському суспільстві, відтворення впливу адміністративно-управлінських ресурсів на значущість соціальної позиції та досягнення більш престижних позицій. Виявлено суттєві розколи між сильно ресурсними та слабо ресурсними соціальними позиціями, що сприяє накопиченню конфліктності в суспільстві. Також виявлено вплив ринкових ресурсів, ресурсів власності на процеси утворення класових позицій в сучасному українському суспільстві.
